

A MINÓSZI KRÉTA

A sziget rövid földrajza

„Felkelt a nap, a köd eloszlott,
és Kréta egyik végétől a másikig,
zöld, rózsaszín meztelenségben
szikrázott négy tenger közepén”
Barbara Metzmacher–Ralf Adler¹³⁴

Falaszarna ókori görög várost bizarr formájú sziklák határolják
(Nyugat-Kréta, 2007, sz.)

Kréta a Földközi-tenger ötödik legnagyobb szigete, lakóinak száma jelenleg félmillió fő körül van. Területe meghaladja a 8400 km²-t, legnagyobb szélessége kelet–nyugati irányban 250 km, észak–déli irányban 62 km. Ezen a Magyarország alig egytizedét kitevő szigeten a kedvező feltételeknek köszönhetően alakult ki a minószi kultúra. A Nagy-sziget (Megalo Niszi) Európa, Afrika és Kis-Ázsia szomszédságában, a tengeri hajózás metzéspontjában fekszik.

Kréta mindig földrengés sújtotta terület volt. Történelmét elemi csapások hosszú sora árnyé-

kolta be. Geológiai szerkezete, pontosabban a kontinentális lemez mozgása kárhoztatta erre a sorsra ezt a gyönyörű vidéket. Évmilliókkal ezelőtt Európa jóval délebbre helyezkedett el. Afrika lemeze egyre északabbra „tolja” maga előtt az öreg kontinentst. Kelet–nyugati irányban egy jelentős tenger alatti törésvonal mentén húzódik a két sziget, Kréta és Szantorini. Kréta nyugati része gyorsan emelkedik, míg keleti fele Kato Zakrosznál süllyed. A kéreglemez mozgása olyan gyors, hogy a földkéregben keletkező feszültség miatt igen gyakoriak a földrengések. Dr. Hédervári Péter, az

A Kréta felé tekintő sziklaarcot vajon a természet alakította ilyené? (Szantorini, Akrotiri-fok, 2004, sz.)

atlantisi legenda kutatásának megszállott híve, részletesen foglalkozott Kréta és Théra földtani helyzetével. Számításokkal bizonyította, hogyan csúszik Afrika kéreglemeze Európa alá.⁷⁶

Évmilliókkal ezelőtt Európát sokkal nagyobb tenger (vagy óceán) választotta el Afrikától, mint amekkora a jelenlegi Földközi-tenger, s amelyet a görög mitológiában szereplő istennők egyikéről Thetisznek neveztek el. A Thetisz a Földközi-tenger jelenlegi határán messze túlterjedt kelet felé; keresztezte Arábiát és a jelenlegi Himalája vonalát követte. A Fekete-, a Kaszpi-, valamint a Földközi-tenger és annak melléktengere a Thetisz maradványa. A jégkorszak idején a Földközi-tenger még két különálló medencéből állt, ugyanis nem volt összeköttetése az Atlanti-óceánnal,⁷⁷ mert Szicília és a mai Tunézia között volt egy földszoros,⁴¹ amely szintén az éghajlatváltozás áldozatává vált.

A Mediterráneum élővilágáról, valamint Gibralrtár szerepéről számos könyv jelent meg a közelmúltban, mint például David Attenborough angol író munkája *Az első édenkert*.¹¹ Ebben a könyvben is olvashatunk arról, hogy a jégkorszak után a világ óceánjainak vízszintje jelentősen megemelkedett az irdatlan mennyiségű hó és jég olvadása miatt. Óriási árvizek pusztítottak mindenfelé a Földön. Nem lehetett ez másképp a Földközi-tenger medencéjében sem. A jégkorszak után, Kr. e. 9000 körül, több mint 100 métert emelkedett az óceánok vízszintje. Ezeknek a katasztrófáknak az emlékét az ott élő népek emlékezete mondák, eposzok formájában őrizte meg. Klimatóológusok kiszámították, hogy ha napjainkban az összes jég elolvadna a Földön, akkor a tengerszint 65 méterrel emelkedne a jelenlegihez képest. Olyan városokat öntene el a tengeráradat, mint Párizs, New York, Tokió, Sydney, de az Égei-tenger szigeteiből is csak sziklaszigetek állnának ki a tengerből.

A Földközi-tengerben gyakorlatilag nincs ár-ápany, és a partjain sok helyütt fellelhető elmerült települések, házak, kikötői berendezések arra vallanak, hogy a tengerszint az ókor óta jelentősen megemelkedett. Sinclair Hood európai ősrégész

szerint az északi part mentén a tengerszint 90-120 centiméterrel magasabb, mint a római időkben volt. Ezzel szemben Kréta nyugati oldala – meglehetősen késői időpontban – fölemelkedett. Ez a folyamat lassan következett be, semmi bizonyíték sincs rá, hogy az emelkedés hirtelen vagy katasztrófászerűen következett volna be. Nyugat-Kréta talajának emelkedése csak egy megnyilvánulása annak a tényezőnek, amely fontos szerepet játszott Kréta történetében. A sziget a Földközi-tenger medencéjének nagyon ingatag részén fekszik, gyakran érik földrengések, amelyek ott hagyják nyomukat a régészeti anyagban is. Bizonyára földrengések okozták azokat a hatalmas pusztításokat, amelyek a krétai bronzkori palotákat és városokat érték.⁸⁴

Kréta a botanikusok paradicsoma.
Számos őshonos növény bújik meg a sziklák tövében
(Nyugat-Kréta, 2007, AB)

Kréta magas hegyeinek állat- és növényvilága a tengerszinttől a hegycsúcsokig változó képet mutat. Egy bizonyos magasság után a növények mérete folyamatosan csökken, végül törpefák, tüskés bozótok sokasága borítja be a hegyet. A növények akklimatizálódtak a zord viszonyokhoz. Némelyik törpefa levelét tövisek védik a vadonban kóborló kecskéktől. Kréta a botanikusok paradicsoma. Számos őshonos növény bújik meg a perzselő nap fényében egy-egy szikla tövében. A terület elszigeteltsége miatt sok növény mentes maradt az idegen hatásoktól, ezért több mint száznegyven, a világon másutt sehol sem honos faj maradt fenn Krétán.

A szerző krétai élményei

Azok a pillanatok a legértékesebbek, amikor az ősfű között futkározó gyíkok és a körülöttem repkedő lepkék, darazsak életét lencsevégre kaphatom. Lábujjaimat toklász csiklandozza, saját szívhangomat hallom a rekkenő hőségben, ajkam kicserepesedik, arcomon szenvedés ül, mégis boldog vagyok magányomban, amint az ismeretlen kultúra emlékeit kutatom.
Szerző¹³⁸

A „habkőlavina” a tengerbe jutva még ma is elérheti Krétát (Szantorini, Mesza Vouno-hegy, 2005, sz.)

A görög kultúra iránti vonzódásom barátaitól és Athénban élő ismerőseiktől ragadt rám. Éveken át együtt töltöttük a nyarat, és javaslatukra jutottunk el Görögország kevésbé ismert tájaira. A sok élmény egyre erősebb szálakkal kötött össze bennünket. Életünk legszebb emlékei maradtak közös utazásaink, a gyermekeink között született barátságok.

Görög barátaink ellátogattak Magyarországra, és örültünk, hogy mi is viszonzhattuk vendégszeretetüket. Kirándulásokat szerveztünk a Balatonra, a Duna-kanyarba, Egerbe, megismerhettük Budapest nevezetességeit. Mégis a legnagyobb lelkesedéssel szülőhelyemre, a Békés megyei kéthalmi pusztára emlékeznek vissza. Meghívtam őket egy izgalmas régészeti terepbejárásra. Életükben

Egy M alakú, bevagdalt, bordadísszel ellátott edénytöredék Kéthalomról (Késő Szakálhát vagy korai Tisza-kultúra »Kalicz«, sz.)

nem láttak még puztát, tűzokot. Megismerkedtek az alföldi gasztronómiával, az igazi gulyással, a kemencében sült lángossal, a halászlével és a palacsintával. Megízlelték a puztai pálinkát, és táncoltak a magyar népzeneire. A görögök elragadtatással beszéltek országunkról, kultúránkról, különösen arról, hogy a Kárpát-medencében 7-8 ezer évvel ezelőtt már szép rajzolatú szobrokat és edényeket készítettek az újkőkori elődök.

Basil Serefoglou elhozta magával barátait: Máriát Ciprusról, Nikoszt Krétáról. Kéthalmi terepbejárásán Mária több cseréptöredéket talált a szántáson, amelyen **M** és hexagonális alakú minták voltak. Különösen a kéthalmi cseréptöredékek után érdeklődött, mert hasonló rajzolatú leleteket látott Cipruson is egy neolitikus anyagban. Akkor még nem értettem lelkesedésének okát. A két kulturális egység neolitikuma valószínűleg egymástól függetlenül alakult ki.

A görögök büszkék történelmi hagyományaikra, és ugyancsak meglepődtek, hogy tőlük északra, Magyarországon is léteztek fejlett kultúrák az

újkő-korban. Érdekelte őket a *Körös- és a Tisza-kultúra* hagyatékából összeállított régészeti tablóm. Az Alföld több múzeumába is ellátogattunk, hogy megnézzük az újkőkor tárgyi emlékeit. Basil Serefoglou és felesége, Jenny – mindketten egyetemi tanárok – rajongása a magyarok iránt egyre nagyobb vágyat ébresztett bennem, hogy közelebbről is megismerjem az ókori görög történelmet, Európa kultúrájának bölcsőjét. Ilyen személyes kötődések hatására nem csoda, hogy megszállott szerelmese lettem Görögországnak. Többször jártam a mítoszok földjén, Krétán is. Először a prospektusok ajánlásait vettem figyelembe, de a következő alkalommal már „régészetileg” felkészültebben érkeztem Keftiu szigetére.

Kréta meglepően változatos arcát mutatja az érdeklődő turistának, amikor bebarangolja a nagy

Az M alakú minta a neolitikum középső periódusában terjedt el a Kárpát-medencében. Egyes feltételezések szerint az M alakú jel két felső szöge jelképezheti a női melleket, az alsószög a szeméremtestet, míg a két függőleges a lelógó karokat. A latin Mater, a német Mutter, az angol Mother és magyar MaMa szók, mind az anya, anyaság kifejezői, amelyek egy esetleges megoldás irányába mutatnak. Çatal Hüyükben az egyik párducos szobornál hasonló alakú karcolásokat talált James Mellaart régész. Marija Gimbutas szerint ez a folytonosság a magdaléni korszaktól figyelhető meg az ősi Európa neolitikus kultúrái között, főként olyan szimbólumok esetében, mint a cikcakkok és az M alakú jelek, és az olyan női jelképek, mint a méh és a vulva.¹⁶⁴

Ciprus már a neolitikumban közvetítő szerepet játszott Kis-Ázsia és Kréta között mivel közelebb volt Anatóliához. Afrodité szigete nem nagyobb három magyarországi megyénél. Feltártak egy kilencezer évvel ezelőtti újkőkori falut Choirokoitiában, ahol a házak kör alakúak és lapos tetejűek voltak. Búzákat és árpát termesztettek, birkát, kecskét és disznót tenyésztettek az ottaniak. Ők, akik itt éltek néhány ezer éven át, már a csiszolt kőkori fejlett civilizációját képviselték. A kutatók ma sem tudják pontosan, honnan érkeztek Ciprusra, és hová tűntek el.

Gournia a legjobb állapotban megmaradt krétai város a bronzkorból. Lépcsőjén megpihenni különös élmény volt számomra (Kréta, 2002, Zsuzsa)

szigetet. Az ókorban önálló földrésznek vélték a szigetet (mondhatnánk, akár csak Platón Atlantiszt). Még ma is azt mondják a krétaiak, ha komppal kelnek át Athénbe, hogy Európába utaznak.¹³⁴ Talán nem tudják, vagy nem gondolnak arra, hogy Európa legelső palotái éppen itt, a szülőföldjükön épültek, amely valaha tényleg elkülönült Görögországtól. Olyan helyekre is eljutottam, amelyekről egyáltalán nem írnak az útikönyvek.

Kréta szépsége sokoldalú. A látogató keresve sem találhat felkavaróbb élményeket, mint épp itt, a Boldogság Szigetén. Anemoszpiliára például hosszú keresgélés után leltem rá a szőlőlugasok között, egy poros kanyarban. Nehezen találtam meg az Archaneszi Régészeti Múzeumot is. Mochloszban a víz alatt csodáltam meg egy elsüllyedt palota maradványait. Az amnisszoszi Zeusz-oltár mögött emelkedik egy 50-60 méter magas össze-repedezett szikla, amelynek egyik üregében – nem kis meglepetésemre – habköveket találtam. Nem valószínű, hogy a „lelet” a bronzkorból maradt volna ott, bár néhány késő minószi épület alapja alatt találtak thérai kitörésből származó vulkanikus anyagot. Amikor megmásztam Szantorinin a Mesza Vouno hegyet, ráébredtem, hogy az egyik hajlatban leereszkedő „habkőlavina” a tengerbe jutva még ma is elérheti Krétát.

A külföldi utazás számomra egyenlő az elhagyott területek bejárásával. Azok a pillanatok a legértékesebbek, amikor az ősfű között futkározó gyíkok és a körülöttem repkedő lepkék, darazsak életét lencsevégre kaphatom. Csak egy röpké perc, ami erőt ad az élet nehézségeihez. Különös varázslat számomra, ha együtt élhetek a természettel, és beszívhatom a táj egyedi illatát.

Ilyen különleges élményt jelentett nekem a Juktasz-hegy vagy Anemoszpilia, de Gournia ókori utcáin is jólesett egy kis meditáció a régi lépcsőkön megpihelve. A város utcakövezete kopott volt a sok használatból. Kik koptatták ezeket a köveket és mi történt ezzel az ókori várossal a minószi kor végén?

2006 nyarán ismét meglátogattam Kréta legnagyobb nekropoliszát, Phurnit. Legnagyobb sajnálatomra a nekropolisz zárva volt, így a kerítésen át másztam be a területre. A rommezőn több kör alakú sírhelyet örökítettem meg. Amikor a fák között lépkedtem, hirtelen megelevenedett az erdő. Sok ezer rovar támadt rám, bár nem bántottak. Az éneklő kabócák vadul repkedtek körülöttem, hagjuk fülsiketítő volt, mígnem rájöttem ha-

1901-ben Harriett Boyd amerikai régész nő tárta fel a várost, és számos furcsaságot tapasztalt, amitől megdöbbsent: a város lakói hirtelen eldobták mindent, és elmenekültek. Személyes tárgyak, munkaeszközök hevertek szanaszét, a tűzhelyeken ott maradtak az edények. A pánik oka egyértelmű volt – a városra borult szénrétegből kiderült, hogy a házakat tűzvész pusztította el. Egy ilyen váratlan kataklizma csak észak felől érkezhett, amikor Kréta keleti felét elérte az izzó vulkáni hamu. A régészeket is meglepte, hogy azonos időben az egymástól távol eső városok lángba borultak. A régész nő a romok között megszenesedett emberi maradványokat is talált. Hasonló sorsra jutott több minószi település, mint például Mochlosz. Ellenséges támadás érte volna Krétát vagy valami más, ismeretlen természeti katasztrófa pusztította Kréta keleti felét? Geológusok és vulkanológusok szerint ebben az időben Thérán vulkáni kitörés nem volt, de lehetett egy nagyobb földrengés.¹⁵⁰

ragjuk okára; „nászdélután” tartottak, és ilyenkor nem illik megzavarni az intim eseményt.

Úgy látszik, aznap nem volt szerencsém a rovarokkal, mert egy darázstámadás következtében a jobb lábam alaposan bedagadt Vathipetrónál. A bejárat előtt álló mézédész körtefát ellepték a darazsak. A romokat felügyelő idős ember csóválta a fejét, jelezve, nem én vagyok az első, aki pórul járt.

Őseink nagy jelentőséget tulajdonítottak az egészséges helyek kiválasztásának. A városok alapítása előtt állatokat áldoztak fel, amelyeket azokon a pusztákon legeltettek, ahová város vagy állandó tábor felállítását tervezték. Egy idő után megvizsgálták a májukat, és ha kékes vagy beteges volt, akkor többet is feláldoztak, hogy megtudják, alkalmas-e az adott hely a letelepedésre. Krétán a Pothereusz folyó mentén Knósszosz és Gortüna között az egyik parton az állatok lépe összezsugorodott, míg a másik partoldalon legelészőké egészséges maradt. Megfigyelték azt is, hogy bizonyos fűvek elfogyasztásával a betegségeket gyógyítani lehetett.

Az Archanesz közelében épült Vathipetro udvarházról még ma is lenyűgöző látvány nyílik a Juktasz-hegyre. Az épület festői elhelyezésének megválasztása tudatosságra vall. A villa különlegessége a szinte teljesen épen megmaradt, égetett cserépből készült olajelválasztó hombár. Vannak, akik az edényt borprésnek értelmezik, mert a környék igen gazdag szőlőkultúrával rendelkezett az ókorban. Napjainkban sem más a helyzet. A terület nyitva volt, de üresen állt a turisták előtt.

Egy alkalommal, amikor a királyi palotában a tömeg hullámozása már-már kezdett elviselhetetlen lenni, elballagtam Evans szobra felé. Jellegzetesen angol arc nézett rám. Egy kicsit irigyeltem őt. Megszállott ember volt, hitt a maga igazában. Milyen sok titkot fedezett fel a romok mélyén! Sajnos nem tudom feltenni az öregúrnak a kérdést: miért fogadja el oly nehezen a világot, hogy Atlantisz és a minószi birodalom egy és ugyanaz? Miért főbenjáró bűn, ha valaki ki meri mondani, hogy a minószi Atlantisz Európában, az Égeikumban és

A vathipetrói szőlőprés még ma is vita tárgya: olajat vagy szőlőt préseltek vele! (Kréta, 2006, sz.)

nem az Atlanti-óceánban helyezkedett el? Választ nem kaphattam a rideg bronzszobortól, de meghatódottságom jeléül – képletesen és valóságosan is – meghajoltam Evans nagysága előtt. A közelemben egy japán csoport hallgatta áhítattal az idegenvezető százezerszer elmondott szópanneljeit. Távolról figyelték, hogy mit művelek Evans előtt. Egy kis idő múlva az egész japán csoport közelebb jött, és ugyanazt tették, amit én: meghajoltak Evans szobra előtt, majd rám mosolyogtak. Úgy látszik, hagyományt teremtettem Knósszoszban.

Hédervári szerint a krétai földrengések sajátossága volt az elmúlt évezred során, hogy a földszerkezet helyi adottságai egyes területek erős megsérülésének, míg mások viszonylag teljes épségben maradásának kedveztek. Azaz helyenként stabilis területek ékelődnek az erősen instabilis tömbök közé. Ezért például az 1926-os rengés alkalmával Knósszosz úgyszólván sértetlen maradt, míg a tőle alig néhány kilométernyire levő Iraklion nagyon súlyos sérüléseket szenvedett. Ez egyben magyarázza azt is, hogy a híres knósszoszi palota miért nem pusztult el teljesen a Kr. e. 1450 körül feltételezett nagy tektonikus földrengés alkalmával. A minósziak megfigyelték ezeket a természeti jelenségeket, és talán ezért választották a Kefala-dombot a palota helyéül.⁷⁹

Valahányszor Knósszoszban jártam, mindig elgondolkodtam azon, miért nem a tengerpartra épült ez a csodálatos palotaváros. Talán a Kefala-domb nyújtotta védettség miatt volt ez a legalkalmasabb hely a palota építésére.⁵¹

A krétai paloták közül a phaisztoszi fekvése a legszebb: egy dombon terül el, ahonnan csodálatos kilátás nyílik az Ida-masszívum kora nyárig hófedte csúcsaira és a tágas Messzara-síkságra. Azok az olasz régészek, akik a múlt század fordulóján kezdtek itt ásni, Evans knósszoszi átalakításaival ellentétben, lemondtak a teljes helyreállításról, a beton és a színes festékek használatáról.

A Phaisztosztól alig három kilométerre fekvő Agia Triádát is meglátogattam. Az Ida-hegy két csaknem egyforma csúcsa – az 1981 méteres *Mavri* és az 1917 méteres *Nikita* – délről nézve olyan, mintha szarvat viselne a hegyvonulat. Ez a formai hasonlóság is erősítette a minószi bika- és Holdkultusz kiteljesedését. A híres Phaisztoszi palota

Az Ida-hegy neve a dór *idha* szóból ered, jelentése „erdős hegy”. Valamikor erdők koszorúzták a hegyet, de a fákat folyamatosan irtották, mert alapanyagra volt szükség a hajó- és házépítéshez. A kíméletlen erdőirtás következtében napjainkban Kréta területének mindössze tíz százalékát borítják erdők.

hatalmas udvarának főtengelye a két hegycsúcs irányába mutat. A minószi palotatervezők úgy tájolták az utcákat és a lépcsőket, hogy látni lehessen a szent hegyet (itt található a híres Zeusz-barlang). A phaisztoszi és az agia triadai sétáimon annyira magával ragadott a látvány, hogy szinte valamennyi felvételemen az Ida-hegy ikercsúcsai láthatók. A bikakultusz nem csak Krétára jellemző. A Çatal Hüyük szentélyeinek falára festett bikákat minden egyes alkalommal úgy ábrázolták, hogy a „Taurusz”, azaz a Bika-hegységgel álljanak szemben. Mellaart szerint az ábrázolásnak ez a módja tudatos cselekedet volt.

Agia Triada romjai; távolban a bikaszarvra emlékeztető Ida-hegy csúcsai (Dél-Kréta, 2006, sz.)

Amikor vejemmel megmásztuk a hegyet, megálltunk egy kis faluban, ahol jöttünk, egy pillanatra megállt az élet: mindenki bennünket bámult. A kocsmá előtti teraszon férfiak üldögéltek, és fejüket ingatták. Nem tetszett nekik, hogy kettesben akarjuk megmászni a hegyet, ráadásul felszerelésemet sem tartották megfelelőnek a kiránduláshoz. Bencével nem nagyon törődtek, mert túracipő volt rajta, de az én lábbelím mindössze egy saru volt. Rémtörténeteket meséltek egy francia házaspárról, akik meghaltak a hegyen (talán Zeusz akarta így), mert idegenvezető nélkül indultak útnak. Kértünk vezetést, de hevesen tiltakoztak, oda bizony ők fel nem mennek, jobb itt ülni az árnyékban, a kocsmában. Valóban kalandos utunk volt, de túléltek, és nagy élményben volt részünk. A cél előtt pár száz méterre mégis fel kellett adnom a küzdelmemet a hegygel, mert sarumát szétvágta egy éles szikla. A kamerát vejemnek, Bencének adtam, hogy örökítse meg Zeusz barlangját, én meg leültem egy olajfa alá. A fáradtságtól hamar elaludtam, és arra riadtam fel, hogy valami megérintette a homlokomat. Majdnem frászt kaptam, amikor kinyitottam a szememet: egy bakkecske nézett velem farkasszemet. Mindketten megijedtünk, de miután kiáltottam, a kecske elszaladt.

A két kilométer magas hegy megmászása semmiség volt a lefelé vezető úthoz képest. Minden lépésnél belenyilallt térdembe a fájdalom. Néha megálltunk, és megcsodáltuk az Ida-hegy különleges törpefáit. Amikor holtfáradtan leértünk a faluba, nem hitték el, hogy Zeusz barlangjánál is jártunk. A videokamera keresőjén lejátszottuk a barlangban készült felvételt, bizonyítva, hogy nem lódítottunk. Teljesítményünkért korsó sörrel jutalmaztak bennünket.

Hasonló élményben volt részem Lefkasz szigetén (Itaka), amikor egy legelésző bakkecskéről akartam videofelvételt készíteni. Az állat iszonyatosan felbőszült, amiért behatoltam territóriumába, dühösen rám rontott. A félelem olyan teljesítményt váltott ki belőlem, hogy magam is csodálkoztam: minden gond nélkül átugrottam egy

Csigaházat utánzó kancsó???

magas kőkerítést. Barátaim miután látták, hogy szerencsésen vettem az akadályt, hasukat fogták a nevetéstől. Azóta szállóigévé vált a „Doki itakai kalandja”.

Kréta keleti felén, Gournia közelében a Mirabéllo-öböl partján fekszik Agiosz Nikolaosz. A mesébe illően szép környezetbe települt várost a turisták gyakran felkeresik. Talán kevesen tudják, hogy érdemes megtekinteni a város régészeti múzeumát. Az épület jól megvilágított termeiben nincs olyan zsúfoltság, mint az Iraklioni Régészeti Múzeumban. A kiállítás számos különlegességgel lepi meg az érdeklődőt. A Málliából származó egyszintes terrakotta ház két kéményével, ablakaival és tekintélyes méretével megnyerte tetszésemet. Különösen érdekesek a terrakotta szarkofágok (larnax), valamint egy tengeri csiga házát utánzó, mívesen kidolgozott kőváza. A IV. teremben egy széles szájú, nyakatlan tároló-edényben egy csecsemő koporsója látható. Hasonló temetési szokást láttam Pároszon, a kikötő melletti feltáráson.

A leletet csontvázzal együtt állították ki, pontosan úgy, ahogyan a régészek megtalálták. A kiállítás egyik legizgalmasabb darabja egy finoman megmunkált arany diadém, amely egy halott koponyáját ékesítette.

Kréta barangolásomat Tilisszosz romjainak bemutatásával fejezem be. A pinea (Pinus pinea – mandulafenyő) hűsítő lombjai alatt fekvő romoknál nyáron csak a kabócák éneklése hallatszik. A minószi városból eddig három villaszerű épületet tártak fel a második palotakorszakból. Több korszak találkozik itt: a figyelmes szemlélő talán észreveszi, hogy a villák régebbi falakra épültek. A C villa északkeleti sarkából kiemelkedik egy jó-

kora lépcsős ciszterna. A régészek szerint a tilisszoszi település épületeit 1500 éven keresztül lakták. A bejáratnál egy idős mogorva ember fogadta az odaérkezőket. Zárás előtt fél órával kitesékelte bennünket a területről, bár előtte elkérte tőlünk a belépőjegyért a négy eurót. Haragja okát sikerült megfejtennem: Zsuzsa nem vásárolt a felkínált csipketerítőkből. Ettől függetlenül a bronzkori falak között sétálva fogalmat alkothattam arról, milyen körülmények között éltek a minósziak a tilisszoszi palotában. A pithoszok (agyagedények) néhol darabokban hevernek a falak mellett. Mindenütt látszik az elhanyagoltság. Többet érdemelne ez a régészeti terület!

A tilisszoszi palotában 1500 évig folyamatosan laktak (Kréta, 2002, sz.)

Az őskrétaiak

A Kr. e. III. évezred közepén a kelet-kréta tengerpartot és környékét kőből épült falvak lepték el. Ezek, valamint a többi középkor és dél-kréta település a földművelés, a gazdaság és feltehetően az építészet terén a minószi paloták hétszáz évvel korábbi ősei.
Peter Warren¹⁹⁸

Sziklába vésett házalap Vaszilikiben
(Kelet-Kréta, 2006, sz.)

A görögök általánosan, de felületesen használták a pelaszg elnevezést földjük prehellén őslakosaira. A pelaszg nép nem görög nyelvet beszélő ókori népcsoport volt, akik szétszórtan éltek a görögök lakta terület különböző vidékein (Trákia, Thesszália, Épeirosz, Kréta, Kis-Ázsia; Trója, Halkidiki-félsziget). Eredetileg egy észak-ékei népcsoport lehetett, amelyet a bronzkori népvándorlások szakítottak ki hajdani lakóterületükről.

A görög mitológiában Pelasgosz teremtésmitosza szerint az első embert, Pelasgoszt Árkádia földje szülte. Pelasgosz megtanította népét kunyhót építeni, és makkot enni. Ruhát disznóbőrből varrtak maguknak – Euboiában és Phókiszban még most is ilyet viselnek a szegények. A „földszülte pelaszgok”, valamennyien Ophióntól (más néven Boreasztól), a héber és az egyiptomi mitológia világteremtő kígyójától származtatták magukat.²⁰⁹ A korai mediterrán művészetben az istennőt mindig Ophión társaságában ábrázolták.

A pelaszgok Kr. e. 3500 körül keltek át Palesztinából a görög szárazföldre, eredetileg Sztrabón említi meg, hogy az Athén környékén lakókat peralgoi, azaz „golyák” néven ismerték. Feltehetőleg a golya volt a totemmadaruk.⁷¹

Az ókor egyik leghosszabb életű és legvirágzóbb kultúrája volt a pelaszgoké. Kréta – élve tengeri hatalmával – a sivatagosodó mediterrán régióban a Fekete-tenger partvidékéről behozott búzával és az oda kivitt ipari termékekkel elképesztő gazdagságra tett szert. Mezőgazdasági termékeken kívül fémeket, kerámiát szállított megrendelőinek.

Homérosz leírásából megtudhatjuk, hogy Kréta népessége nem volt egységes, nyelve kevert volt. A pelaszg népesség részben összeolvadt a görögökkel, részben elvándorolt; feltételezhetően ők alkották a dórok megjelenése után az Észak-Itáliát meghódító etruszk népcsoportokat. A rómaiak eredetmondája szerint városukat a Trójából elmenekült Aeneas utódai alapították. Nagy valószínűséggel a Görögországból elvándorolt pelaszgok (turusák) lettek az etruszk kultúra létrehozói Itáliában.¹⁷ A görög Hérodotosz történetíró az etruszkokat az ókori kis-ázsiai (Lídiából) származtatja. Állítását a napjainkban elvégzett DNS-vizsgálatok is alátámasztják.¹⁸ A dórok elől menekülő akhájak és pelaszgok városokat hoztak létre, így kultúrájuk tovább terjedt a fejletlen régiók felé, ahol később módosult formában élt tovább.²⁰¹ Homérosz *Odüsszeiája* Kréta népességével is foglalkozik: „Van bizonyos Krété, sziget ez, közepén borszín / tengernek, szép dús partját a habok körülölelik; / rajta kilencven város, azokban számtalan ember. / Nyelve kevert: minden más és más: ott az

akhájok, / ott a vitéz őskrétaiak, s ott él a küdón nép, / s három dór törzs, isten-szülte pelaszgok is mind.”⁵⁸ (Homérosz: *Odüsszeiája*, Devecseri Gábor fordítása; 19, 175–177)

Homérosz akhájai vagy a мүкénéiek, több hullámban rajzottak ki a szárazföldi Görögországból, és jelentős hatást gyakoroltak Krétára. A küdónok (Küdónia, Kydonia) Nyugat-Kréta minószi lakosai lehettek, akinek központjáról, a mai Haniáról J. Tzedakis és egy svéd csoport ásatásai kimutatták, hogy Kr. e. 1400–1300 között kivételesen jó helyzetben volt, ezért külön említést érdemel. Az őskrétaikat (eteokrétaikat) az ősi minószi lakosság leszármazottainak tekintik, akik megőrizték nyelvüket, és a Kr. e. IV. századig fennmaradtak kelet-kréta fővárosukban, Praiszosban. A görög dórokkal itt most nem foglalkozom, megállapíthatatlan, hogy mikor léptek Krétára. Annyi biztos, hogy a dórok által Krétán talált vegyes – küdón, őskréta és talán pelaszg – kultúra lényegében azonos volt a régi minószi életmóddal, amelyből a későbbi görögök átvették a nagy termelékenységgű és változó földhasználaton alapuló földművelési hagyományt, valamint a kézműves mesterséget, mint például a nagy tároló pithoszok készítését, amelyet a későbbi években az archaikus Kréta gazdagon tovább fejlesztett.

Tanulságos lehet párhuzamot vonni a minószi és az etruszk civilizáció között. Mindkét nép fejlett kultúrával rendelkezett, és örökségét a görög, illetve a latin törzseknek adta át. Érdekes, hogy a görögök, akárcsak a latinok, igyekeztek elfelejteni gyökereiket, noha az elődök majd minden vívmányát átvették. Minósz neve tovább élt, de két különböző formában. Egyfelől ő volt a rettenetes szörny, aki Minótauroszt képében veszedelmet jelentett Athénra, másrészt a bölcs király, aki ítélkezett az alvilágban. A história zavarossága arra utal, hogy esetleg két, különböző korban élt uralkodóról lehet szó. A görögök emlékezetében nem sok maradt fenn, a valóság nyomtalanul eltűnt. A minószi lét összes bizonyítékát elnyelte a föld.

A мүкénéiek sok mindent átvettek a krétaiktól, így például a kerámiát. Kezdetben a kréta formákat utánozták, majd kialakult saját stílusuk: a szépen fénylő, barnássárga felületre festett díszítés.

Az iskolai oktatás és a történelemtudomány túl kevés figyelmet szentel a görögöket megelőző pelaszg civilizációnak. A legtöbb tudománytörténeti munka hemzseg az olyan kifejezésektől, hogy „már a régi görögök is tudták, ismerték”. Nos, a pelaszgok bizonyos szempontból tanítómesterei voltak a görögöknek. A görögök a pelaszgok számos vívmányát átvették.

Termékenységet szimbolizáló szobor a neolitikumból
(Anatólia, ARMA, 2005, sz.)

Kréta, a boldogság szigete

Négyezer éve, amikor az észak-európaiak még kezdetleges kunyhókban laktak, Krétán pompás, falfestményekkel díszített palotákat építettek a minósziak, amelyekről a régészeti ásatások eredményeiből szerezhetett tudomást a világ.
Barbara Metzmacher–Ralf Adler¹³⁴

A palota impozáns, oszlopos főbejáratát az Edényvivők freskó díszíti
(Kréta, Knósszosz, 2006. sz.)

A fejezet címe kissé önkényesnek tűnhet, pedig nem az. Ritka az olyan társadalom, amelyben az emberek nyugodtan, békében és boldogságban élnek. A háború vért, verejtéket hozott az embereknek. Vajon milyen kép fogadna bennünket, ha visszamehetnénk a bronzkori Krétára? Talán Kréta volt a gondozott édenkert: a ligetes táj felett örökké ragyogott a nap, a fák között egzotikus állatok kószáltak, minden félelem nélkül. Keftiu aranykorában valóban idillikus környezetben éltek az emberek. A krétai kultúra lényege az összefogás, a közösségi összetartozás volt. Kréta városait nem védtek erős várfalak, mint később a mükénéi városokat. A sziget biztonságát nagy hajóhada jelentette. Nem lebecsülendő a minósziak diplomáciai alapokra épülő szövetsége Egyiptommal.

ezer évet átfogó minósi bronzkorban – elsősorban a kerámia, kisebb mértékben más, emberi munkával készített tárgyak típusai alapján – tizenhat vagy még több fázist lehet megkülönböztetni. Ezek hossza átlagosan több mint egy évszázad; a későbbiek többnyire rövidebb időtartamúak, a korábbiak jóval hosszabbak. A nagy zűrzavar miatt sok kritika érte az Evans-féle korszakbeosztást. Ahány könyv foglalkozik a kronológiával, annyi eltérés mutatkozik az időrendet illetően. Magam az egyszerűsített időrend alapján négy korszakot emelnék ki. Ebben a beosztásban nem jelöltem a később megjelent hatalmi központokat; Archaneszt és Küdónia-Haniát.¹³⁴

A krétai bronzkor datálása az Egyiptomi Birodalommal és kisebb mértékben Mezopotámiával,

Paloták előtti korszak	Kr. e. 3000–Kr. e. 1900	A minósi civilizáció kezdete. Mürtoszt Kr. e. 2200 körül tűzvész pusztította el.
Első palotakorszak	Kr. e. 1900–Kr. e. 1700	Knósszoszban, Phaisztoszban és Mállában megépülnek az első paloták, megjelenik a <i>Lineáris A</i> írás. A periódus végén omlott össze az Anemoszpiliali szentély.
Új paloták korszaka	Kr. e. 1700–Kr. e. 1450	Földrengés pusztítja el a palotákat, a Théra vulkán erupciója roppant méretű pusztítást okoz; megjelennek a mükénéiek, és létrejön a korai görög, a <i>Lineáris B</i> írásmód.

Evans feltárásai hozzájárultak ahhoz, hogy a minósi kultúra a tudományok világában egyre ismertebbé váljon. 1900. március 23-án kezdődött el a munka. Evans már öt nap után ezt írta jegyzetfüzetébe: „Rendkívüli jelenséggel állunk szemben: semmi görög, semmi római – talán egyetlen késői, fekete mázas töredék a több tízezer cserép között. Még a geometrikus vázák is hiányoznak, noha – ahogy a központi út mellett megtalált tholoszok mutatják – az alsóbb rétegek egy valamikor viruló Knósszoszt rejtenek... De ennek nagy korszaka még a mükénéinél is korábbi időre megy vissza.”¹⁹⁸

A régész sohasem látott energiával fogott hozzá a munkához. Kidolgozta a minósi történelem kronológiáját, amit aztán a kerámiatípusok alapján további alosztályokra bontott. A mintegy két-

Szíriával, Ciprussal és Anatóliával történő összehasonlításra alapul. Az egyiptomi írások lehetővé tették az abszolút időrend rekonstrukcióját egészen a XII. dinasztia kezdetéig, körülbelül Kr. e. 2000-ig.

Homérosz az első, akitől értesülhetünk Kréta történetéről; a dór korszakba helyezve meséli el a minósiak történetét. Sorai felbecsülhetetlen források a kutatók számára. Az általa leírt kilencven virágzó városból idáig többet megtaláltak a régészek. Tudjuk, hogy Knósszoszban mükénéi görög nyelven írt *Lineáris B*-táblák százait találták. Ezen mintegy nyolcvanöt krétai helynév van feltüntetve, ami arra vall, hogy a Knósszoszban élő mükénéiek Kr. e. 1380 táján kapcsolatban álltak az egész szigettel, és legalábbis egy része fölött hatalmat gyakoroltak.¹⁹⁸

Aratás ideje a Messzara-síkságon, amely a minószi időkben is Kréta éléstára volt
(Kréta, 2006, sz.)

A korai kultúra központja a termékeny Messzara-síkság volt. Evans szerint ez idő tájt már ismerték a kőírást. Fellendült a hajózás és a kereskedelem Kis-Ázsiával, Mezopotámiával és Egyiptommal. A mindennapi élet is sokat változott: a krétaiak már vakolt falú házakban laktak, halottaikat kupolasírokba temették el.

A középső bronzkor gazdag társadalmi rövid idő alatt jellegzetes palotakultúrákká alakultak át. Uralkodók – az egyiptomi fáraókhoz hasonlóan – egyszerre rendelkeztek politikai és vallási hatalommal, de Krétán sohasem alakult ki az istenkirályság egyiptomi típusú intézménye. A kései bronzkorban a Földközi-tenger keleti részének kulturális közösségében Kréta egyenrangú partnere volt Kis-Ázsiának, a Kükládoknak és a görög szárazföldön kialakult kultúráknak.

A minószi világ központját a labirintus elrendezésű palotarendszer képezte. A palota sokfunk-

ciós épületegyüttes volt. Elsőként Krétán bukkan fel az Elő-Ázsiában honos kettős bárd – a labrys, melynek nevéből származik a labirintus kifejezés. Ez is csak egy feltételezés, (bikabörtön középpontú labirintust még nem tártak fel a szigeten), hogy maga a palota volt a labirintus. Labirintus-ábrázolások Európa különböző kultikus helyein találhatóak, és fennmaradtak a táncok sajátos labirintust formáló változatai is. Valamennyi gazdasági, vallási és társadalmi szál itt futott össze. A települések terjeszkedését nem gátolták masszív várfalak. A palotáktól kissé távolabb különféle települések, előkelő villaépületek létesültek. Például a Nyugati-ház, amely Knósszosz része, de különálló épület.²⁷

Thuküdidész, a Kr. e. V. században élt görög történetíró szerint a minószi kultúra hatalmi bázisa a jelentős erőt képviselő hajóflotta volt, amely szinte korlátlan uralommal rendelkezett az Égei-

tengeren: „A régiek közül Minósz volt az első, akiről a szájhagyomány révén tudjuk, hogy hajóhaddal rendelkezett.”²⁶ A korszakot szembevető stabilitás jellemezte. A politikai-gazdasági tényezők lehetővé tették, hogy nagyszerű paloták, városok és települések épülhessenek minden védőfal nélkül. A védművek és erődítések hiányából a tudósok arra következtettek, hogy a krétai uralkodók tengeri egyeduralma annyira biztos lábakon állt, hogy alig tartottak a tenger felől jövő támadásoktól. Ezzel szemben a mükénéi várak között a meglévő koalíció ellenére is inkább békétlenség uralkodott. A klánok gyakran háborúztak egymással.¹⁹⁸

Amikor William Lithgow 1609-ben Krétán járt, a Hania körül elterülő vidék valósággal megrészegítette: „A földközi-tengeri szigetek királynője! - írta. Szépsége, gazdagsága folytán bízva nevezhető az egész univerzum kertjének, mert egész Kandiának ez a legcsinosabb földdarabja, szikrázó gyémánt, egy csepp méz.”⁸⁴ (Krétát a középkorban Kandiának hívták.)

E kegyes és boldog szigeten a hosszú nyári szárazság miatt – tavasztól ősziig nem esik az eső – nehezen érik be a gabona: legfőképpen a búza és az árpa hozama minimális, szinte elégtelen. A gyümölcsfák, a szőlő, az olíva, a méz viszont jól termett – akárcsak napjainkban –, s ezeket hosszú ideig el lehetett raktározni a nagyméretű pithoszokban. Az itt élők úgy tudtak megélni a mezőgazdaságból, hogy jelentős mennyiségű bort és olívaolajat exportáltak.²³ A cserekereskedelem révén jutottak gabonához és más élelmiszerekhez.¹⁰⁵

Az ipar fenntartásához szükséges fémek importálása, a mezőgazdasági termékek kivitele az erős hajóhadra támaszkodott. A cserekereskedelem lehetővé tette egy kifinomult, városias civilizáció kialakulását. A kedvező körülmények elősegítették a népesség gyors szaporodását, bővültek emberi erőforrásaik, ami új igényeket támasztott a hatékony kormányzás és a nagyobb szervezethez iránt. Evans több tízezerre becsülte Knósszosz lakóinak számát, de ha Amnisszosz közeli kikötőjének népességét is hozzáadjuk, akkor a város akár

A mállai palota egy részlete maketten
(Kréta, 2006, sz.)

100 000 lakost is számlálhatott. A földközi-tengeri medence korabeli városai közül Knósszosz kiemelkedően a legnagyobb volt. Mindenfelé kövezett utakat építettek, létrehoztak egy fejlett társadalomhoz szükséges infrastruktúrát.

Nagyméretű szobrokat Krétán nem találtak, csupán kisebb, főként asszonyalakú szobrocskákat. Annál több agyagedényt tártak fel, amelyek domborodó hasára a mesterek kecses vonalú virágokat, különféle tengeri állatokat, sokkarú polipokat festettek. A krétai vázaképek vonalrajza játékosan mozgalmas, színezésük élénk. Derűs életszemléletű emberek sajátos szépségkultuszának termékei ezek a pompás festésű kerámiák.

A minószi művészetben nagy változásokat indított el a paloták átépítése. A korabeli festőknek sikerült átvinniük a mozgásvet az emberre, az

A raktárhelyiségekben hatalmas edényekben olajat, gabonát, bort tároltak (Kréta, Knósszosz, 2006, sz.)

A festéshez kis kelyheket használtak a művészek
(Kréta, ARM, 2006, sz.)

állatokra és a növényvilágra. A krétai művészet fejlődésének kezdetétől a figurális ábrázolásból élt. Galoppozó állatok, menetelő, táncoló emberek és a szélben mozgó növények szerepeltek a pillanatképeken. Az emberalakokat nemük szerint különböző színekkel ábrázolták: a férfiakat pirossal, a nőket sárgásfehérrel. Az archaneszi múzeum egyik vitrinjében több tucat, különböző színű festéket tartalmazó cseréptégelyt állítottak ki, be-

Akrotiriben a művészek gyakran festettek fecskéket az edényeikre
(Szantorini, FMPT, 2004, másolat, sz.)

mutatva, hogy nem palettáról festettek a művészek, hanem kis cserépkelyheket használtak munkájukhoz. Több felvételt készítettem róluk, mert egyetlen könyvben sem találgattam hasonló edényekkel. Ilyen kis kelyhekkel találkoztam a Haniai Régészeti Múzeumban is. A küdóniai lelet azért is érdekes, mert egy nagyobb edényben több tucat kisebbet helyeztek el. Hania minószi neve Kydonia volt. Egyre több régésznek az a véleménye, hogy Knósszosz végső pusztulása után Küdónia lehetett Kréta legnagyobb városa.

A knósszoszi palota falainak jó részét festett és domborított díszítés borította. A minószi kultúra hangsúlyozottan esztétikus volt, a művészet, és a kézművesség az élet örömei felé fordult. A nagyterembe belépőt nem harci jelenetek és véres vadászatok képei fogadták, mint a komor műkénéi erődpalotákban, hanem a több száz szereplős tarka tömeg ünnepi felvonulásának derűs ábrázolása. Itt karcsú derekú, ágyékkötős ifjak lépkednek kecsesen a pompás virágok között, amott fodros hosszú ruhájú hölgyeket látni, göndör fürtjeik felett díszes fejékek, másutt mesebeli állatfigurák pihennek hajladozó levelek közt. Az élénk kék, sárga, vörös és zöld színekkel megfestett faliképek emberalakjainak arca derűs, mosolygós.¹²⁷

A palota falait eleven színekben pompázó freskók, szimbolikus jelentésű spirálok és delfinek borították be. Az életöröm krétai jelképei voltak ezek az ábrázolások. Festményeiken érezni lehet a magabiztosságot: tudatosult bennük a jólét. Egy éhez, egzisztenciális gondokkal küszködő nép képtelen lenne életvidám freskókat festeni. Csodálatos falfestményeiken az elmúlt idők pillanatképei elevenednek meg. Mintha egy filmet néznénk freskóik láttán, melyekről hiányoznak a háborút istenítő motívumok. Nincsenek olyasféle jelenetek, amelyekben ragadozókat üldöznek vakmerő vadászok, de hiányoznak a harciszekér-ábrázolások is, pedig Mükénében vagy Egyiptomban gyakran találkozunk vadul vágató lovakkal. Csak a Théra vulkán kitörése után műkénéi hatásra kezdik felváltani harci jelenetekkel ezeket a békés ábrázolásokat.

A „támadó bika” felújított domborműve (Kréta, Knósszosz, 2006, sz.)

Az Istennő, a természet megszemélyesítője, gyakran tűnik fel az őskrétaik pecsétjein. A fakultusz szertartását végző nő domborművét egy késő minószi pecsétgyűrűn találták meg. Fák körül táncolnak, bokrokat, virágokat gondoznak. A gyűrűn a krétai nők fodros, hosszú szoknyát viselnek, fedetlen felsőtesttel a szabadban hódoltak kultikus szokásaiknak. A Knósszoszban talált másik pecséten az Istennő és kísérői egy gyümölcsfa előtt tartózkodnak, míg a háttérben ugyanolyan hegedű formájú kultikus alak látható, amilyenekre Anatóliában, a Kükládokon, és Máltán bukkantak. Mavor szerint akár kő-, akár fakultuszról volt is szó, az oszlopoknál állatokat, köztük bikákat áldoztak. A vér, áldozati ajándékként az osz-

lopok lábához folyt. Ez a rítus Krétán és Máltán az Anyaistennő imádatával fonódott össze.¹²⁷ Bár Knósszoszban nem volt matriarchátus, elképzelhető, hogy a papoknak és papnőknek egyforma szerepe volt a döntéshozatalban a minószi élet minden területén, beleértve a kereskedelmet, a művészetet és a vallást is. A nők szemlátomást izgatták a minószi művészeket, hiszen minden műalkotáson szerepeltek szerte a palotában. A papok és papnők szerepe különösen fontos volt Knósszosz irányításában, mert Minósz királyt istenkirálynak, Zeusz fiának tekintették.⁷¹ Sok más kultúrához hasonlóan a királyt valószínűleg az egyik istenük inkarnációjának tartották, ezért papjai és papnői egyek voltak az emberi formát öltött isten-

nel.¹⁰ A „labirintusnak” tartott épület, a knósszosi Palota egyszerre volt királyi rezidencia és szakrális szertartási központ.²²

A *Hölgyek házából* származó akrotiri falfestmény majdnem életnagyságban mutatja be a díszes ruhákba öltözött nőket. Az asszonyok a krétai szokásoknak megfelelően derékig nyitott, keblüket szabadon hagyó, rövid ujjú mellénykét és hosszú, tarkán hímzett, fodros szoknyát viseltek. Ezt a jellegzetes szoknyát néha úgy osztották részekre, mint a mai nadrágszoknyát. A nyakukat kendő díszítette. A minószi nőideál: keskeny derék, telt csípő. Viseletük a lehető legelőnyösebben hangsúlyozta alakjukat. Nagyra értékelték a hozzáértést igénylő bonyolult frizurákat. A legtöbb nő-

nek egy-egy hosszú hajtincs keretezte arcát. Gyakran hordtak nagy aranyfülbevalókat, ajkukat rúzzsal színezték, szemhéjukat, szemöldöküket festékekkel hangsúlyozták. A nőket gyakran fedetlen keblekkel, a férfiakat borotvált arccal ábrázolták. A rengeteg virág és növény arra utal, hogy nagyon megbecsülték, és örvendtek a természet ajándékának, s azt az érzetet keltik, hogy a minósziak a világot – a sumerokkal ellentétben – barátságos helynek tekintették.¹⁶¹

A minószi hölgyeknek fejlett kozmetikai ismereteik voltak. Számos festékes tégely került elő a korabeli sírokból, amelyekből még a kozmetikumok összetételét is sikerült meghatározni. Az illatszerek egy részét Egyiptomból szereztek be, mint például a fekete galenitit (ólom-szulfid), amelyet

A pirosított arcú és ajkú, lebbenő szoknyájú és igen karcsú női figurát egy csillagdíszes fríz alatt ábrázolta a festő (Szentorini, FMPT, 2005. sz.)

Az előkelő, fehér bőrű minószi hölgyet a bronzkori művész fekete hajjal, kifestett szemmel és telt, piros ajakkal ábrázolta (Kréta, AMI, 2006, sz.)

Szépség, büszkeség és elegancia sugárzik a minószi hölgy arcáról (Akrotiri, OMA, 2005, sz.)

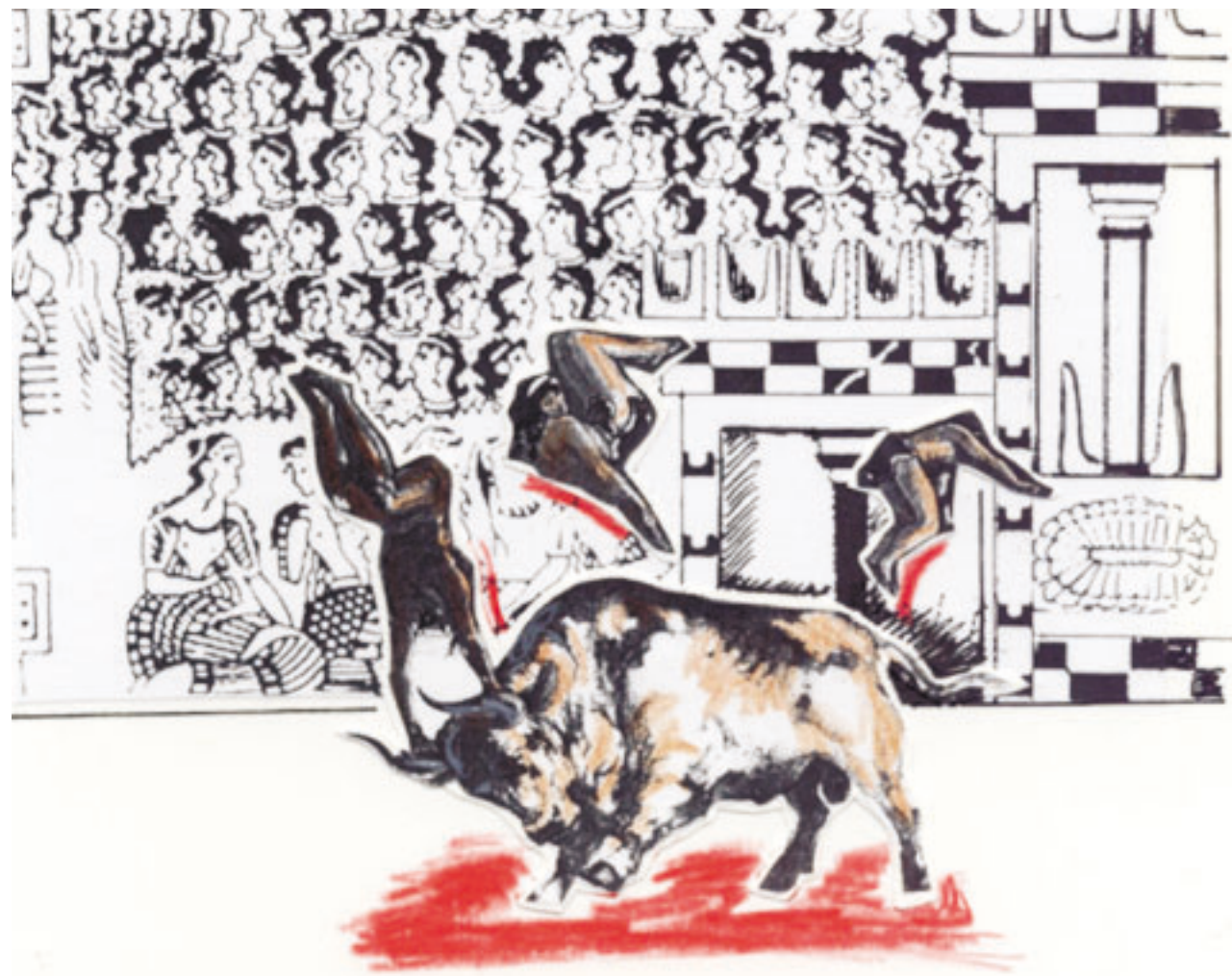
Sáfrányt gyűjtőgető nők (Szentorini, OMA, 2005, sz.)

szempillafestékként használtak. Az anyagszemcsék nagyságával szabályozni tudták, hogy fényes vagy matt legyen a hatás.

Evans talált olyan freskót is, amelyiken a minószi nők egy erkélyen ülnek. Kréta híres asszonyai feszülten figyelnek, és élénken mutogatnak. Némelyiküket magával ragadja a látvány, míg mások inkább magukkal vagy a többiekkel vannak elfoglalva, hajukat igazgatják, egymás ruháira vetnek sanda pillantásokat, fesztelenül fecsegnek. Ugyanúgy viselkednek, mint napjaink hölgyei egy színház nézőterén. Nincs új a nap alatt!

A hölgyekről már sokat tudunk, de milyenek lehettek a férfiak? Amikor Evans megtalálta a romok között a *Serlegvivők* című freskót, meg volt

győződve arról, hogy a kép nem Kréta lakóit ábrázolja. Idővel azonban újabb festmények kerültek elő, melyeknek segítségével Evans teljes bizonyossággal meghatározta, milyenek lehettek Kréta egykori fiai. Freskóikból ítélve a férfiak alacsony termetű, borotvált képű, karcsú derekú emberek voltak. Kezüik, lábuk kicsi volt, ajkuk telt, hosszú orruk folytatása a homlokuk vonalának, hajukat felfelé fésülték, mint valami taréjt. A mellkasukat a férfiak is fedetlenül hagyták, csak rövid, szorosan maguk köré tekert szoknyát viseltek, s néha bőrcsizmát. A krétaiak arcszíne vörösebb volt, mint a helléneké. A dinamikusan fejlődő minószi kultúrát ezer évig nem tudták kikezdeni a pusztító földrengések, sem a klimatikus hatások, sőt, a világ minden részéről odasereglett kevert népesség

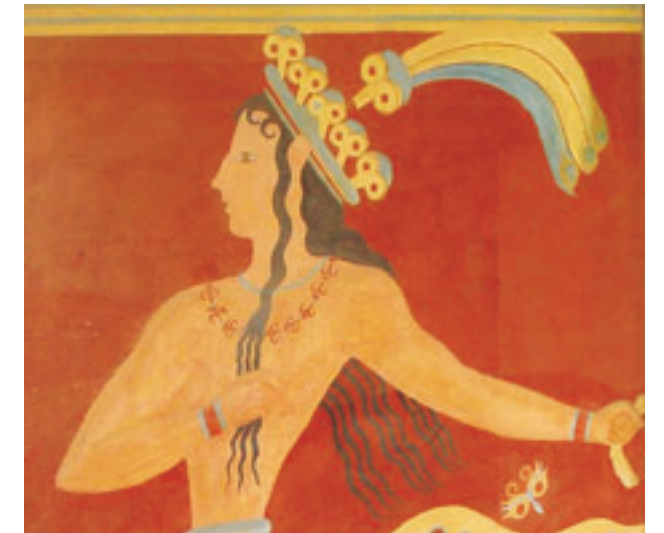

A nézőtérem önfeledten csevegnek, nevetgélnek a minószi nők (Kréta, Knósszosz, NK)

sem. Miért hiányoznak a freskókról a modern férfiaság ábrázolásai? Elméletem szerint a krétai férfiak síne-java a fél életét a tengeren töltötte. Hónapokig távol voltak otthonaiktól, akárcsak később az argonauták. A krétai tengerészek sem voltak alábbvalók, mint az akháj hajósok. A hajózás összes furfangját kiválóan ismerték. Bizonyára voltak térképeik, és ismerniük kellett a gömbháromszögtant, máskülönben nem lettek volna képesek ilyen pontos vetületek készítésére.²¹ A tengerésélet nem volt könnyű tevékenység: jó állóképességre volt szükségük. Őket elsősorban a kereskedelem, a kaland és az abból befolyt haszon kötötte le. A tenger természetes védőhatárt biztosított, és ügyes kihasználása volt a minósziak legfőbb fegyvere.¹⁰

Homérosz szerint – talán enyhe költői túlzással – Krétának 1200 hajója volt. Akrotiri egyik freskóján nagy tengeri vitorlás hajókat láthatunk. A hajók többségét 25-30 evezővel látták el oldalanként. Több tucat tengerész vett részt egy-egy utazáson. Időnként akár meg is támadhatták őket a tengeren lesben álló rablók, ezért nem fukarkodhattak a legénység létszámával. Úgy vélem, nem túlzok, ha hajónként 60 emberrel számolok. Így Homérosz adatait figyelembe véve optimálisan 72 ezer ember lehetett úton. Ha 1200 hajóból 300 éppen a krétai kikötőkben ki- és berakodott, a tengeren még mindig úton volt 52 ezer ember. A bronzkorban ez a létszám jelentős erőnek számított. A tengerészek folyamatosan kiestek a krétai társadalom mindennapi életéből, bár a sziget lakói nekik köszönhették gazdagságukat. Amikor egy-egy hajó megérkezett a távoli vidékekről, ünnepelték a bátor embereket, és hallgatták beszámolóikat. Az is lehet, hogy a tengerparton a vulkán által később elpusztult kikötők épületeiben a tengerészek utazásairól készült freskók díszeltek. Tudjuk, hogy a Théra felől érkező szökőár a kikötő berendezéseivel együtt eltüntette a föld színéről az építmények nyomait is.¹⁹⁸

De mivel töltötték az időt asszonyaik? Találtak maguknak olyan elfoglaltságot, amely később híressé tette Krétát. Ez volt a bikajáték és a tánc.

A férfiak alacsony termetű, borotvált képű, karcsú derekú emberek voltak. Kezüik, lábuk kicsi; a mellkasuk fedetlen volt (Kréta, Szantorini, sz.)

Akrotiri hajó vázlatos rajza (CSBA)

A nők egy sor szerepkörben átvették az irányítást a krétai társadalom életében. Az egyik rajzon a hölgyek fiatal fiúk beavatási szertartásán vesznek részt. A fiúk tülekednek, hogy elsőként kerüljenek a hölgyek elé. A közelben egy emelvényen babérkoszorú látható.

Nem elképzelhetetlen, hogy az otthon maradt férfiakból hiányzott a bátorság, s nem szívesen vállalták a sok bizonytalansággal járó tengerészeti munkát. A nők szemében a tengerészek voltak az igazi férfiak, míg az otthon maradtakat puhányoknak tekintették. Ezért a vetélkedésekben, a bika-átugrásokon a férfiak és a nők egyaránt részt vettek; egyfajta versengés dívott a két nem képviselői között.

Az elegáns és társadalmilag megbecsült krétai nők az akhájok „nővéreként” sok mindenben példaképei lehettek a műkénéi hölgyeknek. Verena Zinserling *A nő a klasszikus ókorban* című könyvében mutatja be a minőszi asszonyokat. A krétai művészet nőábrázolása nemcsak külsejükről, ruhájukról, mozgásukról ad hírt, hanem társadalmi helyzetükre is következtethetünk belőle.²⁰⁸

Éppen ezért zavaró számomra, amikor egy napjainkban megjelent dekoratív, jól szerkesztett könyvben a krétaiakról az alábbiakat olvasom: „Egyiptomi kereskedelmi hajók járták be szinte az egész Földközi-tengert, és az árucikkeiken kívül természetesen kultúrájukat is könnyen terjesztették a náluk alacsonyabb fejlettségi szintet elérő szigeteken, félszigeteken (pl. Kréta)”. Paul Johnson (brit történész) „Az ősi Egyiptom civilizációja” című könyvében Krétát egyenesen félbarbárnak nevezi. Ezekkel a megállapításokkal nem kívánok foglalkozni. Tapasztalatom szerint minden tudós az általa kedvelt kultúrát akarja nagyobbnek feltüntetni és bebizonyítani annak befolyását az „alacsonyabb” fejlettségi szintűekre. Francis Bacon angol filozófus rátapintott a lényegre: „Nagymértékben visszatartotta a tudományos haladásban az embereket – szinte megbabonázta – az ókor tisztelete és azok tekintélye, majd egyetértése, akik nevet érdemeltek ki a filozófiában.”

Az egyiptomiak legkorábbi hajói még csak papiruszcsonakok voltak – ezekkel végezték a folyami szállítást, de már a predinasztikus időkben épít-

tettek evezőkkel és kabinokkal ellátott bonyolultabb hajókat, és korán megindult a kereskedelem a többi országgal. Az Újbirodalom idején speciális hadihajókat építettek, és számos újítást vezettek be. Ezt követően a flotta nem sokat változott egészen a XXVI. dinasztia idejéig (Kr. e. 600 körül), amikor is az egyiptomiak által alkalmazott görög és föníciai zsoldosok számos új elemet hoztak magukkal. Ez idő tájt az egyiptomi haditengerészetben még az ún. kenput (azaz bübloszi) és keftiu (azaz krétai) hajók játszottak szerepet.⁴⁴ Az egyiptomiak kiépítették egy hajózható csatornát a Vörös-tenger és a Nílus között, amelyről később a száiszi és a perzsa korban hallunk újra. A szuezi csatornának ez az ókori változata nem közvetlenül kötötte össze a Földközi- és a

Tengerbe süllyedt palotafal Mochloszban, körülbelül 3–5 méter mélységben fekszik a szorosban (Kréta, 2002, sz.)

A fővény alatt nyugszik Kommosz, a bronzkor egyik legnagyobb kikötője, amelyet a Phaisztosz és Agia Triada körülípa lotaközpontok használtak Kr. e. 1650 és 1250 között. Később a műkénéiek a kikötőt átépítették (Dél-Kréta, 2006, sz.)

Vörös-tengert, hanem a Delta keleti részében, a Wadi Tumilat vidékén, az egyik Nílus-ágot kapcsolta a Vörös-tengerhez.⁹⁰

A görögök évszázadokkal később átvették a minósziak technikai és művészeti vívmányait, ám ezt nem szívesen vallották be az utókornak. Athén felemelkedése után sem tudta elviselni annak emlékét, hogy valaha az akkor még hatalmas Kréta adófizetője volt. Egyszerűen átírták a történelmet. Arisztotelész kételkedett korának Minószról alkotott képében. Minósz mindig is rossz hírben állt költőiknél, és az attikai színpadon is épp eleget szidták. Ezen még az sem segített, hogy Héziódosz a legjobb királynak nevezi, Homérosz pedig egyenesen Zeusz bizalmasát tiszteli benne. Így eshetett meg az, hogy míg a színpadon gonosz, erőszakos uralkodóként jelent meg, addig a mondák a bölcs királyt és törvényhozót emlegették. A legyőzöttek istenei gyakran váltak a győztesek gúnyolódásának céltáblájává. Az athéniek a félig bikának, félig embernek ábrázolt Minótauros mintájára képzelték el Kréta népét, amely évről évre hét szűz és hét ifjú feláldozását követelte a görögöktől. Ezek a történetek olyan korból származnak, amikor Kréta még nagyhatalom volt, és a görögök gazdaságilag függtek a minósziaktól.

A klasszikus görög és a krétai kultúra különbsége nem csak az építészetben mutatkozik meg. Az archaikus görög művészetben például alig ta-

Egy nagy méretű edény füle Zsuzsival
(Kréta, Knósszosz, 2006, sz.)

A Minotauros a görög mítoszok szerint a gyilkos kegyetlenség megtestesítője volt. Alakja máig eleven témája a Krétával kapcsolatos művészet több mint háromezer éves történetének (CSBA)

láljuk nyomát a freskófestészetnek, a minószi Krétán pedig a nagyméretű kőszobrok hiányoznak, holott az előbbi a nagy paloták ismeretlen mesterei, az utóbbi Pheidiász és társai szinte máig utolérhetetlen művészi színvonalra emelték. Ugyanígy feltehetjük a kérdést, hogy miért nem tudunk a görög matematika, filozófia vagy színházművészet egyetlen krétai művelőjéről vagy előfutáráról sem? Ez a fentiekhez hasonlóan csak a két nép különbségével magyarázható.⁸⁹ A minószi művészet ránk maradt töredékeiről csakúgy süt az életöröm, az összhang és a fényűzés! Homérosz a Kr. e. VIII. században azt írta Krétáról, hogy a napfény, a ragyogó mezők, a pompa és a boldogság szigete.⁵⁸

Kréta életének fontos jellemzője a békés fejlődés, ami élesen szemben állt a többi földközi-tengeri állam agresszív politikájával, különösen a szom-

szédos Mükénével vagy Egyiptommal. A minószi kultúra fejlődése nem volt elszigetelt, mert a közeli országokkal állandó (főleg kereskedelmi) kapcsolatban állt. Az idegen hatások azonban nem nyomták el a helyi művészeti irányzatokat, bár Egyiptom nagy hatással volt a minósziak gondolkodására. A krétaiak vívmányai és vallási hagyományai a későbbiekben a görög kultúra szerves részévé váltak. Számos minószi freskót találtak Egyiptomban is. A leletek azt bizonyítják, hogy a Nílus mentén is éltek krétai művészek, telepések.

A krétai társadalom tagjai a béke és a jólét gyümölcseit élvezték. Alkotó energiájukról, művészi tehetségükről és kifinomult ízlésükről minden kétséget kizáró bizonyítékokat hagytak ránk. Amíg a minósziak életét évszázadokig harmónia jellemezte, addig a fáraók a környező népekkel háborúztak.

Az ókori Egyiptom nemeseinek sírját díszítő festmények ágyékkötőt viselő férfialakjainak hasonmásait megtaláljuk Knósszoszban. Az egyiptomiak úgy ábrázolták őket, amint hódolatukat fejezik ki a fáraónak, és Keftiu néven – „a sziget népeként” – utalnak rájuk.⁶ A feliratok megörökítik, hogyan érkezett Ehnaton és Nofertiti egy krétai követeket fogadó ünnepségre. A nagy arany királyi hordszéken ülve, a nézők szemét elvakítva úgy ragyoghattak, mint maga Aton korongja. A királyi pár előtt vitt egzotikus kincsek a legszebb ajándékok voltak, amelyeket Egyiptom szomszédai csak adhattak, és amelyeket Szíria és Kus, a Nyugat és a Kelet, az egy időben egyesített összes ország, valamint a nagy zöld tenger közepén lévő szigetek (Kréta, Ciprus) küldtek.

Rejtély, hogy az egyiptomiak miért ábrázolták a krétaiakat adófizetőiknek, amikor szigeti szomszédai voltak a tenger urai. Talán azért, mert az egyiptomiak ezeket az expedíciókat szerették követségként feltüntetni, és a magukkal hozott árut „adóként” értelmezni. A korabeli írások tanúsága szerint viszont a kereskedelem csereügylet volt, a fizetséget pedig gabonában, rézrudakban, nemesfémekben egyenlítették ki. Egyiptom az ókor legnagyobb aranyexportáló hatalma volt.¹⁵⁰

A kutatók körében egyre inkább elterjedt az a nézet, hogy a békés képeket, freskókat a minósziak tudatosan alkották, hogy így is hangsúlyozzák az egységes, megelégedett társadalom képét. Más szóval propagandaeszközök voltak, amelyekkel az uralkodó osztályok jötevő szerepére irányíthatták az alattvalók figyelmét. A minószi művészetben ábrázolt alakok jobb megértése esetleg ellenkező következtetésekre vezethet el bennünket. Mindez azonban mit sem változtat a festmények, a vázák, az ékszerek kifinomultságán.

Emlékszem az ötvenes évek magyarországi monumentális képeire. A boldogságtól ragyogó aratómunkás képe lebeg előttem. Köztük éltem, tehát tudom, hogyan éltek, mit éreztek. Maga az aratás kínkeserves munka volt az olykor 40 fokos melegben, s a plakátábrázolások ebben az esetben is csak a propaganda eszközei voltak.

A krétaiak megtisztították a kalóztól a Földközi-tengert, szigetükön – Homérosz után – kilencven város fölött uralkodtak! Ezek a tehetséges emberek építették Kréta nagyszerű palotáit, készítették az ott talált gyönyörű kincseket. Ők maguk eltűntek, de műveik – ha romokban is – itt maradtak, hogy a későbbi korok lakói megcsodálhassák azokat.

Freskórészlet (Kréta, Knósszosz, 2006, sz.)